

УДК 347.4:347.24/25

Голубєва Неллі Юріївна,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ТА РЕЧОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Постановка проблеми. Zobов'язання з часів римських юристів і до на-ших днів завдяки своєму значенню в регулюванні цивільних майнових відносин завжди було предметом особливої уваги не лише законодавця, але й представників науки цивільного права. Здійснено чимало наукових розвідок цієї категорії, проте низка питань сучасного зобов'язального права, що постали у зв'язку з набранням чинності Цивільного кодексу України (далі ЦК України) не отримали глибокого теоретичного вивчення й аналізу, що ставить відповідні завдання перед наукою цивільного права.

Стан дослідження теми. Питання про поняття зобов'язання часто піднімається вченими як при розгляді загальних питань зобов'язального права так і при розгляді окремих зобов'язань Т.В. Боднар, В.А. Васильєвою, О.В. Дзерою, І.С. Канзафаровою, Т.С. Ківаловою, Н.С. Кузнєцовою, В.В. Луцем, Р.А. Майдаником, Є.О. Харитоновим, Р.Б. Шишкою та ін.

Метою цієї статті є дослідження ознак зобов'язання як цивільного правовідношення та їх порівняння із речовими правовідносинами.

Виклад основного матеріалу. Ознаки зобов'язальних правовідносин, як правило, у літературі розглядають у контексті порівняння їх із речовими та виключними правовідносинами.

Або протиставлення проводять на більш загальному рівні: протиставляють абсолютні та відносні права (О.І. Харитонова називає їх загальними та конкретними цивільними правовідносинами [1, с. 102]), але на прикладі саме зобов'язальних та речових прав.

Поділ прав на речові й зобов'язальні існує ще з часів Стародавнього Риму. Цей поділ знайшов своє продовження в правових системах романо-германської системи права, які є наступниками римського права.

І якщо в кодексах, побудованих на інституційній системі (приклад – Цивільний кодекс Франції),

цей поділ виявляється не настільки очевидно, то в кодексах, де була використана пандектна модель (від НЦК і до сучасних вітчизняних кодексів), він має основоположне значення [2, с. 275].

У країнах англо-американської системи права інша концепція побудови відносин між суб'єктами з приводу речей. Що стосується Російської імперії, Німеччини, то в XIX – на початку XX століття проблема розмежування речових і зобов'язальних прав була предметом теоретичного осмислення в науковій літературі. Але на сьогодні питання полягає в тому, чи потрібно та чи можливо практично провести межу між речовими й зобов'язальними правами. Які ті ознаки, які допоможуть нам безпомилково розпізнати в конкретному праві речове або зобов'язальне [3, с. 106].

У ЦК України «Зобов'язальне право» (книга п'ята) знаходиться окремо від книг третьої «Право власності та інші речові права» та четвертої «Право інтелектуальної власності». Таким чином, ЦК України розрізняє серед майнових прав речові права, виключні й зобов'язальні права.

За якою ознакою проводиться поділ майнових прав на речові, виключні й зобов'язальні права та чи потрібне таке порівняння?

На останнє запитання відповімо одразу позитивно, оскільки узагальнення опублікованої судової практики, як правило, показує, що при порушенні відносних прав (завдання шкоди майну, здоров'ю) вимоги були пред'явлені не до осіб, які зобов'язані своїми діями задовольняти інтереси уповноваженого. Суди також не завжди правильно визначають коло осіб, зобов'язаних відшкодувати завдану шкоду [4, с. 31-32].

Звичайно, коли ЦК України містить глави, присвячені безпосередньо речовим правам та зобов'язальним правам, неможливо перевести проблему розмежування речових і зобов'язальних прав до суто теоретичного спору.

Варто враховувати, що речові та зобов'язальні права закріплені в законі й закон формулює різні

правила для речових і зобов'язальних правовідносин [3, с. 110]. Тому виділення ознак речових та зобов'язальних прав потребують аналізу.

Зобов'язання є відносними правовідносинами, оскільки характеризуються чітким суб'єктним складом. Відносний характер зобов'язального правовідношення підкреслює правило, що міститься у ст. 511 ЦК України: зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи.

Звернемо увагу, що деякі автори говорили про зобов'язання з невизначеним суб'єктним складом, наприклад, відносин, що виникають з публічної обіцянки нагороди за краще виконання роботи [5, с. 11; 6, с. 116; 7, с. 511; 8, с. 116; 9, с. 9; 10, с. 77; 11, с. 6].

Однак теза про те, що оголошення конкурсу саме по собі породжує зобов'язання й, відповідно, має невизначений склад учасників, викликає сумнів. Публічну обіцянку винагороди варто розглядати як односторонній правочин, особливість якого полягає в тому, що він відбувається стосовно невизначеного кола осіб, а учасником правовідношення, яке виникає на його основі, може бути кожний, хто досягне зазначеного в правочині результату. Але щоб зобов'язання виникло, необхідне приєднання до нього іншого одностороннього правочину – надання результату, зазначеного в обіцянці. Але хоч другий правочин повинен відповідати першому (подання результату повинно відповідати умовам публічної обіцянки винагороди), тут немає цивільно-правового договору.

Не можна забувати й про те, що публічна обіцянка винагороди як така ні до чого не уповноважує тих, до кого вона звернена. Особа, що дала її, пов'язана в тому розумінні, що якщо хто-небудь досягне обумовленого результату, йому повинна бути видана обіцяна винагорода. Але подібний обов'язок і відповідне йому право конкретної особи виникають лише при досягненні результату.

Тому здається невірною пропозиція Ю.Л. Єршова доповнити існуючу в науці класифікацію правовідносин на абсолютні й відносні у світлі нових видів правовідносин, що з'явилися, зокрема, у зв'язку з обмеженням свободи договору, градацією їх на активні й пасивні – залежно від того, яка саме із сторін правовідношення чітко в ньому визначена – уповноважена або зобов'язана [12, с. 7]. У зобов'язаннях інша сторона завжди відома та чітко визначена, а якщо не відома, то, значить, зобов'язання ще не виникло.

Крім того, протиставлення речових і зобов'язальних прав полягає в тому, що у сфері речових прав вирішальне значення для задоволення інтересів уповноваженої особи мають її власні дії, а не чужі дії, тоді як у сфері зобов'язальних прав задоволення інтересів уповноваженої особи відбу-

вається перш за все в результаті дій зобов'язаної особи.

В.І. Синайський також відмічав, що «право кредитора спрямовано на дію тільки боржника. Треті особи не зобов'язані тому зважатися з правом кредитора, як це має місце щодо суб'єкта речового права» [13, с. 73].

Ці відмінності між відносинами власності й зобов'язаннями виявляються і в особливостях їх правового регулювання. Якщо для речових прав важливіша регламентація їх виникнення, захисту й припинення, то для зобов'язального права ще характерна необхідність чіткої регламентації дій зобов'язаної особи, що виражається у встановленні принципів належного й реального виконання зобов'язання. Тобто в договорі або законі слід передбачити алгоритм і зміст дій боржника, щоб зобов'язання могло вважатися виконаним належним чином [14, с. 14].

Л.А. Чеговадзе пише, що інтерес в отриманні чужої дії може бути задоволений, тільки якщо індивідуум вступить у безпосередній контакт з особою, яка має здійснити дію. Причому мінімум двічі: поперше, для того, щоб визначити (індивідуалізувати) свою потребу й, обговоривши умови її задоволення, породити тим самим інтерес іншої особи до дії, по-друге, щоб отримати результат дії чи її корисний ефект [15, с. 116].

Але автор пише про необхідність обговорення умов задоволення потреби, очевидно, тут може йтися тільки про договірне зобов'язання. У разі виникнення недоговірного зобов'язання кредитор вчиняє тільки другі дії, які зазначила автор.

Вірно зазначав Д.І. Мейєр, що речовому праву відповідає зобов'язання (мається на увазі обов'язок. – Н.Г.) усіх і кожного, притому зобов'язання негативне – зобов'язання не перешкоджати суб'єктові права в його здійсненні; але зобов'язання тільки супроводить речове право, а не складає його зміст, отже, суб'єктові речового права для здійснення його доводиться самому вчинити ті або інші дії. Проте зобов'язальному праву відповідає тільки зобов'язання відомої особи, позитивне або негативне, і до того ж саме це зобов'язання іншої особи складає зміст зобов'язального права, тому в цьому праві на першому плані видається дія особи зобов'язаної, а дія самого суб'єкта права – справа другорядна [16, с. 216].

Уже римські юристи, виявляючи загальне поняття зобов'язання, у самому визначенні проводили розмежування права на річ і права вимагати дії, оскільки суть зобов'язання полягає не в тому, щоб зробити нашим будь-який тілесний предмет, але щоб зв'язати перед нами іншого щодо того, щоб він що-небудь дав, зробив або надав.

як договірних, так і недоговірних, для того щоб воно могло бути виконано. Адже саме в цьому полягає призначення зобов'язання [14, с. 15].

Особливістю речового права на відміну від зобов'язального є визначене в законодавстві чітке коло речових прав.

На думку Ф.-К. Савінії, речове право обмежується невеликою кількістю інститутів, у кожному з них превалюють свої принципи, не залишаючи багато простору загальним положенням, це саме властиво праву сімейному та спадковому: в цих інститутах виникнення права вільною волею приватних осіб обмежено вузькими межами (щодо сімейного права нагадаємо, що йдеться про ХІХ століття). Окремі зобов'язання, що складають особливу частину права зобов'язального, по-перше, незрівнянно численніші й різноманітніші окремих інститутів речового права та інших головних відділів загальної системи. Але ці численні й різноманітні зобов'язання – це тільки окремі випадки, які виявилися особливо важливими й уживаними. Поряд із ними є ще вільне місце для виникнення нових зобов'язань, що відповідають потребам часу або свободи приватних осіб. Для таких нових видів зобов'язань керівними засадами можуть служити принципи загальної частини, які для цієї мети й мають бути розвинені належним чином [20, с. 4].

Висновки. Таким чином, зобов'язальні правовідносини відрізняються від речових правовідносин:

1) за колом пов'язаних ними осіб (у зобов'язанні це тільки кредитор і боржник, при цьому це відомі, конкретно визначені особи на момент виникнення відношення);

2) за об'єктом (у зобов'язанні це не річ, а дія зобов'язаної особи, при цьому в зобов'язанні об'єкт може бути не чітко визначений (наприклад, визначений генерично, альтернативно тощо);

3) за підставами виникнення (крім того, що ці підстави значно різняться, принциповим моментом є те, що зобов'язання може виникнути в результаті як правомірних, так і неправомірних дій,

а правовідношення власності в результаті правопорушень не виникають);

4) за конкретною формою, в якій виражаються права та відповідні обов'язки (у зобов'язанні – це вимога й борг);

5) за особливостями суб'єктивного права: у речових правовідносинах сутність суб'єктивного права зводиться до права на власну поведінку; у відносних правовідносинах вона стає правом вимоги конкретної поведінки від зобов'язаних осіб;

6) за характером реалізації (у зобов'язанні право кредитора може бути реалізовано лише при виконанні боржником своїх зобов'язань, а не за допомогою вчинення самою уповноваженою особою власних дій щодо певного блага, окрім особливостей, що містить ст. 621 ЦК України);

7) за особливостями правового регулювання (для зобов'язання важливіша не тільки регламентація виникнення, захисту й припинення права, а й чітко визначена процедура виконання зобов'язання);

8) за значенням для цивільного обороту (в зобов'язанні відображається динаміка цивільних прав і обов'язків, тобто зобов'язання опосередковує цивільний оборот, а речові правовідносини фіксують статику, належність майнових прав поза обміном між учасниками цивільного обороту);

9) за часом існування (зобов'язальне відношення завжди є тимчасовим: укладеним на відомий час або при невизначеному часі дії зобов'язання обмежено фактичною зацікавленістю кредитора у виконанні);

10) необхідністю взаємодії сторін (для зобов'язань характерною є необхідність взаємодії сторін зобов'язання, як договірних, так і недоговірних, для того щоб воно могло бути виконано, натомість для речового права така взаємодія не властива);

11) коло зобов'язальних прав не визначено в законі, видів зобов'язань незрівнянно більше, ніж речових прав;

12) речові правовідносини завжди майнові, а зобов'язальні можуть бути й немайними.

ЛІТЕРАТУРА

- Харитоновна Е.И. Гражданские правоотношения интеллектуальной собственности, возникающие в результате творчества (концептуальные основы) : мо-ногр. / Е.И. Харитоновна. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – О. : Фенікс, 2012. – 346 с.
- Брагинский М.И. Договорное право / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – [2-е изд.]. – М. : Статут, 2005. – Кн. первая : Общие положения.– 848с.
- Чередникова М.В. О вещных правах по Гражданскому кодексу Российской Федерации / М.В. Чередникова // Актуальные проблемы гражданского права : сб. ст. – М. : Статут : Юрист, 2000. – Вып. 3. – С. 106-125.
- Нетишинская Л.Ф. Обязательство как относительное правоотношение / Л.Ф. Нетишинская// Рос. судья. – 2005. – № 7. – С. 31-32.
- Толстой В.С. Исполнение обязательств / В.С. Толстой. – М. :Юрид. лит., 1973. – 207 с.
- Вердников В.Г. Новые гражданские кодексы союзных республик / В.Г. Вердников, А.Ю. Кабалкин. – М. : Юрид. лит., 1965. – 134 с.
- Научно-практический комментарий к ГК РСФСР / под ред. Е.А. Флейшиц. – М. : Юрид. лит., 1966. – 842 с.

